

Szlancsik Enikő

TITOKZATOS TÉMÁK – ELMÉLETI-TÖRTÉNETI MEGKÖZELÍTÉSEK

Mysterious Topics – Theoretical and Historical Approaches

Hajdu Péter: *Irodalom, történet, titok, idegenség*. Balassi Kiadó, Budapest, 2009

Hajdu Péter tanulmánykötete a szerző már korábban publikált írásain kívül friss kutatások eredményeit is tartalmazza. Az irodalomelméleti és -történeti tanulmányok négy tematikus csoportba tömörülnek: „Az irodalomtörténet rendet terem”, „A görög és a magyar lényeg ugyanaz”, „A magyarok tudják, melyik a jó irány”, „A Kritikusnak soha nem lehet igaza”. Hajdu Péter érdeklődése az ókori irodalomtól egészen a 20. századig terjed, ezenfelül pedig olyan elméleti problémakörök foglalkoztatják, mint „Az őszinteség retorikája”, „A titok az irodalomban”, „Az idézet az irodalomtörténetben”. Vizsgálódásai során nem hagyja érintetlenül az irodalom társadalmi vonatkozású anyagát sem, pl. az irodalomtörténet-írás kapcsán etnikai sztereotípiákról, Mikszáth, Krúdy és Márai kapcsán pedig a tótokról ír, de Tömörkény katonanovelláiról, valamint törökképeinkről is olvashatunk kötetében.

A tanulmányíró meglehetősen kényes s ellentmondásokkal teli problémakörhöz nyúl, amikor az őszinteség irodalomtudományban betöltött szerepét vizsgálja. Eszmefuttatásába beemeli az iróniát, mint az őszinteség ellentétjét, s egyben az újkritika kedvenc retorikai alakzatát. Catullusi, horatiusi és ovidiusi példákkal élve kétféle módon közelít az őszinteséghez. Egyrészt olyan értékfogalomként kezeli, amely a szerzőhöz/a lírai énhez köthető, másrészt a szöveg saját retorikai teljesítményeként.

A titok irodalmi működése szintén a vizsgálódás tárgyát képezi, ehhez a görög tragédiákon kívül modern regények nyújtanak alapot. A titok tematikai tartozékelemként való kezelése után az irodalmi szöveg titkára is rákérdez. Ez pedig nem más, mint annak jelentése: „ígéret formájában mindig jelen van, mindig vannak rá utalások”.

Mary Shelley *Frankenstein* című regényét és 1931-es, valamint 1994-es filmbeli adaptációját a rémtörténet-kedvelő közönség jól ismeri. A látszatra szépirodalmi kánonok perifériájára szorult mű azonban nem marad érdekelkül a szakmaibb olvasói közegekben sem. Hajdu a magyar fordításból kimaradt alcímből (*The Modern Prometheus*) kiindulva, a regény kapcsán értelmezői közösségekről ír. Felettből izgalmas boncolgatásával a paratextus hiányából fakadó jelentésmódosulás, illetve jelentésvesztés esetére kíván rámutatni. Problémafelvetése számos kérdést hagy maga után. Ilyen: mely pontok mentén húzható határvonal a populáris, illetve az értelmezői regényolvasatok között? S vajon a filmadaptációk melyik olvasat felé hajlanak inkább?

A magyar irodalom története 2007-ben jelent meg; Hajdu Péter egyik társ-szerzője volt. Az irodalmi körökben nagy vitákat keltő munka még ma is aktuális problémaként vetődik fel. Ennek oka főként abban keresendő, hogy az irodalomértők jelentős hányada képtelen szakítani a „nagy történettel”, melynek mintájára korábbi irodalomtörténeteink megszülettek. Ezen nagyszabású munkák legfontosabb jellemzője, s talán szerepe is az egységesítés volt. Egységesíteni, hogy mi a magyar irodalom, s egyáltalán mi számít irodalomnak. A jelen kiadás ezzel szemben nem határokat húz meg, s nem jelöl ki kánonbéli köröket; az alárendelés helyett inkább a mellérendelést s az együttlátatást választja. Ezt támasztja alá Hajdu Péter állítása is: „Nem akar mindenáron beszélni arról, amit hagyományosan fontosnak vagy jelentősnek tartunk, hanem inkább csak arról, ami a jelen helyzetében a magyar irodalomtudománynak érdekes. Ez nem feltétlenül jelenti, hogy mindaz, ami szerepel a kötetekben, fontos, jelentős, és központi kanonikus pozíciót kell neki juttatni.”

A szerző *A görög-római klasszikusok kanonizációja Magyarországon* című tanulmányát a kánonképzés problémakörével indítja, s kiemeli a világirodalom fogalmát. A világirodalom tudvalevőleg maga is egyfajta kánon, melynek alakulása hatalmi kérdések függvénye, vagyis a fejlettebb országok irodalma nagyobb eséllyel futhat be a kulturális piacon. Ő azonban azt állítja, a világirodalom nem egy globális kánon, hanem egy olyan „képződmény”, amely nemzeti változatokban manifesztálódik. E pontnál viszont felhívja a figyelmet az ókori irodalom recepciójára, melyet „az emberiség, de legalábbis a nyugati világ közös kulturális örökségének szokás tekinteni”. A görög-római klasszikusok befogadásának is vannak ugyan nemzeti változatai, de alakulásukban a politikai érdekek mellett kiemelt szerepet játszanak a fordítások. Egy-egy ókori műalkotás máig megőrizheti produktivitását, ha a fordítók gyakran előveszik, s a folyamatos kiadással aktuálissá teszik őket. Hajdu Péter a magyar fordítástörténeti és -elméleti kérdésekkel, ezek kapcsán pedig Arany János, Devecseri Gábor, Szepes Erika, Babits Mihály, Baksai Sándor és Márki József munkáival foglalkozik.

A soron következő fejezetben a szerző a fentihez hasonló témakörhöz nyúl, amikor is a római irodalom magyar történetét igyekszik áttekinteni. Sorra veszi az összefoglaló irodalomtörténeti munkákat, s elvégzi az idevonatkozó részek komparatív vizsgálatát. Elsőként Szerb Antal *A világirodalom története* című és Borzsák István *Az ókor irodalma* (= Zolnai Béla szerk. *A világirodalom története*) című munkáját veti össze. Meglátása szerint mindkét szöveg Kerényi Károly szemléletét tükrözi. Ettől eltekintve Szerbet túl közhelyesnek ítéli meg, Borzsák olvasásakor viszont két hiányossággal is szembesül. Véleménye szerint a szerző nem mélyed el kellőképpen Horatius ódaköltészetében, másrészt pedig kifogásolja, hogy Apuleiusszal zárja a római irodalmat, s ezzel mellőzi a késő ókor tárgyalását. Pierre Grimal *A latin irodalom története* című százoldalas dolgozatát ugyanezen okból tartja elavultnak, s már a címadást is problematikusnak véli. A római irodalommal foglalkozó munkák közül mélypontnak tekinti a Gintli Tibor – Schein Gábor szerzőpáros világirodalom-történetének húszoldalas római fejezetét. Ebben ugyanis olyan személyek maradtak említetlenül, mint Lucanus, Petronius, Seneca, Martialis, Tacitus. A 2003-ban megjelent Pál József szerkesztette *Világirodalom* Havas László által megírt római fejezetét pedig egy fragmentális római ideológiatörténetnek nevezi, melyben a lényeg helyett az apró kuriózumokon van a hangsúly.

A fenti kiadásokkal szemben előnyben részesíti a római irodalommal foglalkozó részletes szakmunkákat, melyek nemcsak a kanonizált szerzőket tárgyalják. Jelenleg három ilyen munkát tanulmányozhatunk: Falus Róbert, Adamik Tamás és Michael Albrecht (Tar Ibolya fordítása) tollából. Hajdu Péter mindhárom szerző írását górcső alá veszi, s a pozitívumok mellett felhívja a figyelmet hiányosságaikra is. A rendkívül alapos kutatásról árulkodó értékelő tanulmánya, szintetizáló jellegénél fogva, fogódzól szolgál a témakörben eligazodni vágyók számára, s mint ilyen, kulcsfontosságú szereppel bír.

Az ókori irodalmi műveltség kiszorulásának stációi című fejezetben a szerző rávilágít arra, hogy az ókori irodalom hogyan vesztette el mindenkori fölényét az irodalomtanításban. E folyamat áttekintésekor azokra a tényezőkre mutat rá, melyek az akkori oktatáspolitikát jellemezték. Ezek közül elsőként említődik „az az igény, hogy az iskola mindig korszerű szerkezetű tudással lássa el a következő generációt”. Ennélfogva a 19–20. században nagyobb hangsúlyt fektettek a természettudományos tárgyra, valamint az élő idegen nyelvekre, mint például a latin nyelvtudásra. Ezt a célirányos megmozdulást csak tovább erősítette a folyamatosan felszínre kerülő nacionalizmus. S nem utolsósorban ennek az oktatási reformnak szembesülnie kellett azzal a ténnyel, „hogy a latin szókincs, az ókori műveltséganyag elsajátítása alapvető szerepet játszott az elit kiválasztásában”.

Hajdu Péter e problémafelvetéssel a latin nyelv fontosságára hívja fel a figyelmet, s megjegyzi, a latin oktatásnak hiányával saját kulturális örökségünket taszítjuk el magunktól.

A szerző a 19. század közepén keletkezett irodalomtörténet-írást választja vizsgálódása tárgyául, amikor az etnikai sztereotípiákról értekezik. Fejtegetésében fontosnak tartja kiemelni azt a szerepet, mellyel a korban egy ilyen munkának rendelkeznie kellett: a saját nemzet sztereotip bemutatása, valamint a más etnikumoktól való különbözőségének mibenléte. Az etnikai sztereotípiák elemzésekor két konkrét műre támaszkodik: Beöthy Zsolt *A magyar irodalom története* című, valamint Farkas Gyula azonos című kötetére. A tanulmányíró jelentős kérdést jár körül, amikor a komparatiztika jelenével foglalkozva felveti egy ilyen irodalomtörténet létrehozásának lehetőségét. Ebbéli törekvését zárómondata is kellőképpen tükrözi: „valószínű, hogy a kollektív, komparatív szemléletű vállalkozások mozdítják ki az irodalomtudományt a nemzeti/nemzetállami szemlélet fogságából, és segíthetnek olyan közelítésmódokat kialakítani, propagálni, amelyek adekvát módon visszanyúlnak a nemzetállamok utáni világállapot kérdéséhez”.

Az egy-egy népcsoportról alkotott sztereotip kép alakulását nagyban befolyásolja az adott nép tagjainak elismert írók általi megjelenítése. Az ábrázolás azonban szerzőként módosul(hat), amire a Hajdu-féle tanulmány is rávilágít. Három olyan író állít párhuzamba, akik kevert lakosságú területen éltek, s e biográfiai tény alkotásaikba is beivódott: Mikszáth, Krúdy és Márai. A tókérdés mindhárom író életművében érdekes vizsgálódási pontként szerepel, különösképpen Mikszáthnál. A tanulmányíró a szépirodalmi alkotásai mellett publicisztikai írásait is elemzés alá vonja, s állításait gazdag idézetanyaggal alátámasztva erősíti meg.

A magyar irodalomban kevés olyan alkotót találunk, aki életművét teljes egészében a humor és komédia köré szervezné/szervezte volna. E tényről talán fogytékosságnak is érezhetjük, mégis számos ilyen nemű műalkotást ismerünk. Hajdu a 19. század vége magyar humorának forrását és stílusát vizsgálja, s kézenfekvőnek találja összehasonlítani Gárdonyi és Tömörkény művészetét. Bár mindkettejük esetében a paraszti világ ábrázolása jelenti a komikum forrását, soraik mégis különböző stíluszintre áruklodnak: Göre Gábor nyers és ostoba viselkedésével némiképp szembeállítható Tömörkény Halbör Förgeteg Jánosának álnaiv és rafinált fellépése.

Tőlük eltérő tematikájú és hangnemű humor jellemzi Herczeg Ferenc írásait. Ő már inkább kedveli az abszurd s a giccses megjelenítést. Hajdu a századvég legfontosabb komikus szerzőjének mégis Mikszáth Kálmánt tartja, kinek humora korántsem homogén természetű, és sok műfajban játszik szerepet.

A Hajdu Péter tanulmánykötetének címében felsorolt fogalmak olyan egymásnak mellérendelt tartalmakat előlegeznek meg és tükröznek vissza, melyek a benne szereplő írásokat jellemzik. A sokféle problémafelvetés és színes tematika a szerző perspektivikus szemléletmódját minősíti. Fejtegetésének sajátja, hogy merész, olykor ironikusnak tűnő kijelentéseivel (lásd a fejezetcímeket) a visszasságokra, ellentétekre és specifikumokra világít rá.